

УДК: 378.016 : 811.161.2

ФЕНОМЕН “ДУХОВНІСТЬ” І МОВНА ОСВІТА

Зінаїда Бакум

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
zinabakum@gmail.com*

Бакум З. Феномен “духовність” і мовна освіта

У статті розглянуто феномен “духовність” як основу людського буття, моралі, презентованої прагненням людини до істини, любові, толерантності, поваги до навколишніх. Указано на необхідність тісного взаємозв’язку означеного явища з освітою загалом і навчанням української мови зокрема. Проаналізовано навчально-методичний супровід у контексті досліджуваної філософської та лінгводидактичної категорії. Подано ілюстративний матеріал для формування духовно багатой мовної особистості. Акцентовано на біблійних текстах, які доцільно використовувати під час навчання української мови.

Ключові слова: феномен “духовність”, біблійні тексти, мовна освіта, духовна особистість, ключові та предметні компетентності.

Бакум З. Феномен “духовность” и языковое образование

В статье рассматривается феномен “духовность” как основа человеческого бытия, морали, представленной стремлением человека к истине, любви, уважении к окружающим. Указывается на необходимость тесной взаимосвязи названного явления с образованием вообще и языковым в частности. Анализируется учебно-методическое сопровождение в контексте исследуемой философской и лингводидактической категории. Подается иллюстративный материал для формирования духовно богатой языковой личности. Акцентируется внимание на библейских текстах, которые целесообразно использовать в процессе изучения украинского языка.

Ключевые слова: феномен “духовность”, библейские тексты, языковое образование, духовная личность, ключевые и предметные компетентности.

Bakum Z. The phenomenon “spirituality” and language education

The article deals with the phenomenon “spirituality” as a basis of human existence, morality represented by the human pursuit of truth, love, tolerance, and respect for others. It is pointed out the need for the close interrelation of this phenomenon with education and Ukrainian language training as well. Definitions

made by leading psychologists are given. They interpret spirituality as a valuable formation which characterizes the essence of the human as an active participant of global civilization.

The Ukrainian teaching and learning support materials in the context of this philosophical and linguodidactic category are analyzed. The importance of key and subject competences for language education is pointed out. Methodical recommendations for university professors, language teachers based on the understanding of the signs of spirituality, their manifestation in the behavior of spiritually enriched language personality are given.

The emphasis is made on the biblical texts that are appropriate to use during the Ukrainian language teaching. It is proved that all signs of spiritual personality, without exception, can be formed through the use of the Bible. This helps to penetrate into the world of words, closely study the verbal fabric of this Great Book. In the Bible, idioms represent a significant layer and their information involves cultural and connotative meaning. The application of evagelic verses, phrasemes of biblical origin which contain idioms, contributing to the understanding of the significance of spiritual factors for personality development is shown.

Key words: phenomenon “spirituality”, biblical texts, language education, spiritual personality, key and subject competences.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. У зв'язку з поступовим занепадом ціннісних орієнтирів членів суспільства феномен “духовність” стає одним із найбільш запитаних у сучасних наукових студіях, автори яких пропагують усвідомлення значущості духовних чинників для становлення особистості. Чільне місце в дослідженнях означеного явища посідає проблема взаємозв'язку духовності й освіти, яка має постати як важливий інституційний канал відродження духовних цінностей. Науковці б'ють на сполох: “На тлі ускладнених стосунків між особистістю і суспільством, особистістю і колективом підвищились ритм і напруга повсякденного життя” [Vukhovannia / Виховання 2013 : 9], що, безумовно, спричиняє відчуження між освітою та духовністю, а відтак неодмінно призводить до занепаду суспільства в усіх сферах.

Сьогодні можна констатувати, що освіта тривалий час перебуває у стані кризи, викликаній різноманітними чинниками (невиправдане сплачування коштів за навчання; явище “освітні послуги”, яке перетворює школу на ринкові перегони; знанневоцентризм; технологізація оцінювання; ЗНО як самоціль тощо).

З огляду на сказане ідеї, пов'язані з розвитком особистості, не байдужої до сутності власного буття й існування інших людей, повинні мати найвищу цінність у сучасних нормативно-правових актах, концепціях, наукових дослідженнях, освітянській практиці. Інакше кажучи, педагогічна наука має подбати нині про те, щоб у навчальних закладах панували “благочестя, обстоювання мотивованого дистанціювання від заздрощів, гордині” [Tereshchenko / Терещенко 2006 : 220], культивувалася і втілювалася ідея, пов'язана з бажанням відсторонитися від бездуховного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Студіювання наукових джерел із філософії, педагогіки, психології, лінгводидактики дає підстави стверджувати, що інтерес до питань духовності в освіті зростає. Досліджувану проблему з'ясовують із різних аспектів: психологічні чинники у вихованні гармонійно розвиненої особистості [Boryshevskyj / Боришевський 2013; Ohrimchuk / Охрімчук 2008; Slobodchykov / Слободчиков 2000; Savchyn / Савчин 2010]; філософське потрактування віри як становлення особистості [Tereshchenko / Терещенко 2006]; євангельське наповнення освіти [Hnot / Гнот 2014]; лінгвістичні засади вивчення фразем біблійного походження [Koloiz / Колоїз 2000]; методика формування духовної особистості в умовах компетентнісної парадигми освіти [Bakum / Бакум 2015]. Однак від давньої філософії до постмодерністських досліджень проблема взаємозв'язку духовності й освіти так і залишається у стані розв'язання.

Потребує ґрунтовного дослідження й розроблення методика формування духовно багатой особистості у процесі навчання української мови. Адже саме через мову відбувається прилучення до духовних цінностей, вироблених людством, розвиток особистості, яка усвідомлює значущість власної та інших культур, усю відповідальність перед навколишніми. Історично склалося, що теорія та практика навчання мови характеризується загостреним інтересом до людини як носія мови.

Мета наукової розвідки: обґрунтування психолого-педагогічних та лінгводидактичних засад формування духовно багатой особистості у процесі навчання української мови.

Засадничі завдання: на підставі аналізу філософських, психолого-педагогічних та лінгводидактичних досліджень з'ясувати ключові поняття методики формування духовної особистості, проілюструвати методичні матеріали, які сприятимуть усвідомленню суб'єктами навчання ознак духовності, їх проявів у власній поведінці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні вимоги до освітнього процесу потребують глибокого осмислення педагогами феномена “духовність”, аналіз якого дає підстави свідчити про багатовекторність означеного терміна: вищий рівень розвитку особистості, на якому основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності є вищі людські цінності [Ohrimchuk / Охрімчук 2008 : 244–245]; мотиваційна компонента, що полягає у прийнятті й прагненні до вищих взірців людської культури, переживанні моральних норм співжиття як внутрішнього “категоричного імперативу”, засвоєнні вищих цінностей родового буття людини як власних [Slobodchukov / Слободчиков 2000 : 380]; багатовимірна система, складниками якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, у яких віддзеркалюються її моральні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності [Boryshevskiy / Боришевський 2008]; духовність проявляється у простих повсякденних справах і вчинках, у здатності відчувати й усвідомлювати гармонію і красу, бачити диво в кожному вияві життя [Florenskaia / Флоренская 1994 : 44].

На особливу увагу заслуговує витлумачення духовності, яке запропонував відомий сучасний психолог М. Савчин: 1. “Результат прийняття загальнолюдських цінностей, етичних норм, духовної культури. Характеристика світогляду, що охоплює вищі цінності суспільства: свободу, демократію, справедливість, благодійність, патріотизм, героїзм тощо. Духовність є прижиттєвим ціннісно-структурним утворенням,

яке відображає соціальну сутність людини як свідомого об'єкта пізнання та активного перетворювача світу. Це фактично ставлення до віри, мистецтва, літератури, до людських стосунків". 2. "Духовність як основа людської моралі, представлена любов'ю, прагненням людини до істини, добра, художньо-естетичним ставленням до навколишнього світу. Тут систему духовних цінностей поповнюють громадянські (почуття патріотизму, ідентичності з національною спільнотою, відповідальність за долю нації), естетичні, екологічні, світоглядні цінності" [Savchyn / Савчин 2010].

У поданих інтерпретаціях спостерігаємо неабиякий інтерес до поєднання в людині "мудрості та блага", "пізнання і добродетельності", "думки та гідності", а також пропагування тісного взаємозв'язку духовності й освіти, на важливість якого вказували просвітителі упродовж багатьох століть. Так, засновники Гарварду в 1646 році ствердили, що головний кінець життя і навчання кожного студента – "це пізнання Бога та Ісуса Христа, який є вічним життям". Веліли "положити Христа на самому початку, як єдину основу для всіх знань і освіти" [Bachyshche / Бачище 2018].

Таку ж думку підтримує великий дидакт Я. А. Коменський, який наголошує на тому, щоб в освіті був присутній Бог і Його Слово. Без цього освіта втрачає свою основну місію – знайомити дітей з Богом, Його творінням і Його законами, перетворюється на викладання предметів, позбавлених кінцевого цілісного сенсу. Уся шкільна система повинна переслідувати одну мету: пам'ятати, що земне життя – це є лише підготовка до вічного. Я. А. Коменський доводить, що всі найкращі якості закладені в людині Богом, тому їх упродовж навчання і життя треба активно розвивати [Komenskyi / Коменський 1955].

Актуальними в цьому сенсі є думки відомого педагога Я. Корчака: "Поза релігією можна виховати дитину, однак без Бога не можна. Як пояснити народження, смерть, зміну людських поколінь? <...> Ми не даємо вам Бога, бо кожен із вас мусить віднайти його у своїй душі. Не даємо Батьківщини, бо ви повинні здобути працею свого серця та розуму. Не даємо любові до людини, бо нема любові без прощення, а прощення є тяжка

праця і кожен має взяти її на себе. Ми даємо вам одне – прагнення до кращого життя, якого немає, проте яке незабаром буде, до життя по правді та справедливості. Можливо, це прагнення приведе вас до Бога, Батьківщини і Любові [Korčak / Корчак].

Суголосними є ідеї, висловлені в Енцикліці “Віра й розум”. Іван Павло II говорить про те, що віра й розум – це крила людського духу, завдячуючи яким на Землі зміцнюється совість і солідарність у сповненні людиною своїх обов’язків, укорінюється довіра поміж людей та любов до ближнього [Entsyklyka / Энциклика 1999].

Незаперечним є те, що у формуванні духовної особистості мова посідає особливе місце, оскільки є рідною мовою народу, до якого належить людина, частиною його духовної культури, формою вияву його національного й особистісного самоусвідомлення. За словами О. Шахматова, учні повинні бачити народ у “безпосередньому виявленні його духовного життя” [Sahmatov / Шахматов 1904 : 421–424].

Так, згідно з Програмою з української мови для загальноосвітніх закладів [Ukrainska mova / Українська мова 2017] мета навчання в сучасній школі полягає у формуванні компетентного мовця, національно свідомої, **духовно багатой** мовної особистості. Пріоритетні завдання пов’язані з формуванням духовного світу учнів цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, прилученням через мову до культурних надбань українського народу й людства загалом, формуванням у школярів компетентностей комунікативно доцільно й виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях і сферах спілкування з дотриманням норм українського етикету.

Окреслено можливості предмета “українська мова” у формуванні ключових компетентностей, з-поміж яких:

– загальнокультурна грамотність – використання української мови для духовного й культурного самовиявлення; ставлення: зацікавленість світовими культурними надбаннями, повага до розмаїття культурного вираження різних народів;

– соціальні та громадянські компетентності передбачають уміння: співпрацювати з іншими на результат, запобігати конфліктам і розв’язувати їх, досягати розумних компромісів; ставлення: сприйняття людської гідності як найвищої цінності; повага до законів України, зокрема до норм українського мовного законодавства; повага до правових норм.

Через теми обов’язкових та рекомендованих робіт реалізується соціокультурна змістова лінія програми. Створення висловлень має сприяти утвердженню ієрархії цінностей, формуванню світогляду учнів, становленню їх як громадян України, а також слугувати орієнтиром у спрямуванні навчання на оволодіння ключовими компетентностями.

Якщо проаналізувати Біблію (“Авторитетне джерело”, “Слово Бога живого до людей”, “Книга Книг”, “Новий Заповіт”, “Євангелія”, “Абсолютна істина”, “Хліб насущний”, “Книга людства”, “Святе письмо”, “Авторитетний суддя”, “Священна книга”, “Закон Божий”, “Слово Боже”, “Джерело води живої”), то побачимо, що всі ознаки духовної особистості (уміння слухати й чути тих, хто поряд, тактовність під час спілкування, добротність, чуйне ставлення до людей з обмеженими фізичними можливостями, відсутність бажання критикувати інших, прагнення бачити в іншій людині позитивне, почуття вдячності, потреба в тому, щоб позбутися особистісних негативних рис, духовне самовдосконалення, опікування власним фізичним та психічним здоров’ям, патріотичні почуття, повага до патріотизму представників інших спільнот (мова, традиції), усвідомлення мови як неоціненного скарбу свого народу, основи національної ідентичності, усвідомлення цінності родинних зв’язків, дотримання етичних норм, викоренення таких рис у собі, як лінощі, пиха, відмова від лихослів’я, прагнення до матеріального збагачення будь-яким шляхом тощо) можна виховувати завдяки використанню біблійних текстів, які крок за кроком допоможуть проникати у світ слова, пильно вивчати словесну тканину цієї Великої Книги.

З погляду науковців, Біблія [Bibliia / Біблія] допоможе формувати в особистості ще й такі чесноти, як: усвідомлення

сенсу життя (віра у вищу ідею, велич душі людської, духу), потреба за допомогою власної діяльності, конкретних учинків долучатися до небуденних, важливих, а то й величних справ; віра у Бога-Творця, безсмертя людської душі, що поєднується з моральністю людини і спонукає її до постійного самовдосконалення, звільнення від скверни, негідних учинків як необхідної умови творення добра, служіння людям, Вітчизні і досягнення завдяки цьому відчуття повноти щастя, сенсу життя; психологічна готовність до вияву вдячності, прощення, покаяння [Vykhovannia / Виховання 2013 : 15–16].

Сприйняти всім серцем біблійне одкровення – набагато важливіше, ніж просто виконувати певний набір правил на всі випадки життя. Той, хто читає Біблію, повинен бути готовим до того, що вона заволодіє його душею і поступово змінить його поведінку та його самого [Hnot / Гнот 2014 : 54–57]. Біблійні тексти допоможуть особистості змінити не лише її мислення, а й сутність, наріжним каменем якої стане **Любов** – найвища цінність людського буття, найпотужніша сила у світі: “1. Коли я говорю мовами людськими й ангольськими, та **любови** не маю, то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий! 2. І коли маю дара пророкувати, і знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та **любови** не маю, то я ніщо. 3. І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та **любови** не маю, то пожитку не матиму жодного! 4. **Любов** довготерпить, **любов** милосердствує, не заздрить, **любов** не величається, не надимається. 5. Не поводитьсь нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого. 6. Не радіє з неправди, але тішиться правдою. 7. Усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! 8. Ніколи **любов** не перестає! Хоч пророцтва й існують, та припиняться, хоч мови існують, замовкнуть, хоч існує знання, та скасується. 13. А тепер залишаються віра, надія, **любов**, оці три. А найбільша між ними **любов**! (1-е до Коринтян, 13 : 1 – 8; 13). Саме таку **любов** проілюстрував Ісус Христос. У Євангелії від Марка (10:45) Він так говорить своїм учням: “Син Людський прийшов не на те, щоб служили Йому, але щоб послужити і душу Свою дати на викуп за багатьох”.

У християнстві поширена притча про апостола Івана, який дожив до глибокої старості й був дуже слабким. Коли його приносили до церкви, у якій він проповідував, завжди повторював одні й ті ж слова: “Діти, **любіть** одне одного. Це Господня заповідь”.

Значний пласт у Біблії становлять фразеологізми. Ф. Буслаєв зауважував, що фразеологізми тісно пов’язані з духовним життям народу, його національною культурою, утримують у собі духовний закон і здоровий смисл [Buslaev / Буслаєв 1985 : 291]. Недостатнє знання умов виникнення фразем призводить до відсутності будь-яких асоціацій і до того, що значення багатьох сталих сполук біблійного проходження тлумачать і розуміють неправильно. Важливим є ще й те, що частина таких одиниць не безпосередньо співвідноситься з текстами Старого та Нового Заповітів, а лише створені на основі відповідних біблійних ситуацій [Вакун / Бакум 2015 : 194 – 200].

Про важливість духовних цінностей у житті йдеться у фразеологізмі “**Жити не хлібом єдиним**” [Колоїз / Колоїз 2002]. Приймавши хрещення, Ісус був поведений Духом Божим у пустелю, де сорок днів провів у молитвах і пості. Знаючи про голод, який почав відчувати Христос, диявол хитро спокушав Його: “Коли Ти Син Божий, скажи, щоб каміння це стало хлібами” (Матвія 4 : 3). Ісус, розуміючи, що немає в тому волі Отця Небесного, а найбільше благ у виконанні Закону Божого, відповів: “Не хлібом єдиним буде жити людина, але кожним словом, що походить із уст Божих” (Матвія 4 : 4). Христос повторив слова Мойсея, з якими він звернувся до євреїв після того, коли Бог дав йому скрижалі із заповідями (Повторення Закону 8 : 3).

Для ілюстрації варто подати цитати з різних джерел: *Ви узаконили бідність. Хіба цього бажав Христос, ставлячи вищість духовності над споживацтвом? Та ні: навчаючи людей, щоб жили не хлібом єдиним, Христос сам той хліб помножував і перемінював воду у вино для щедрості життя* (Р. Іваничук); *Усвідомлення духовних цінностей вже здавен відкарбувалося в мудру й лаконічну формулу: “не єдиним хлібом живе людина”* (Літературна Україна); *Хто такі ми, щоб волю Божу одміняти*

мали, кому рабом, кому з нас вільним бути? Про що ти дбаєш? "Не єдиним хлібом живе людина, але й кожним словом, що з Божих уст виходить" (Леся Українка).

Фразема **"Хто не працює, той не їсть"** використовується як моральна формула засудження дармоїдів та нероб. У другому посланні до солунян апостол Павло, ставлячи за взірець учнів Христа, які "в перевтомі й напруженні день і ніч працювали", закликав "цуратися кожного брата, що живе по-ледачому". Кожен, хто може працювати, повинен їсти власний хліб, а "як хто працювати не хоче, – нехай той не їсть" (2 Солунян 3 : 10). Пор.: *Що ви кажете? Робота не вовк – у ліс не втече. Зачекаєте... Бо служба службою, а обід за розкладом. Пам'ятаєте, що сказав один філософ: "Ми живемо не для того, щоб їсти, а їмо для того, щоб жити!... Розумієте? Щоб я міг жити, я повинен гарненько поїсти... Такий мій принцип... – А я тебе, лежебоко, навчу за іншим, нашим принципом жити: "Хто не працює, той не їсть"...* (Розм.).

"Дякую тобі, Боже, що я не такий, як той митар". Використовується для засудження людської зверхності, самозадоволення. Одного разу до Божого храму зайшли помолитися фарисей і 56 митар (тобто митник – той, що збирає мито). Фарисей молився: "Дякую Тобі, Боже, що я не такий, як інші люди: задирщики, неправедні, перелюбні або як той митар" (Луки 18 : 11). Проявляючи надмірне самовдоволення, він доводив Господові, що є найкращим серед людей, бо ретельно виконує всі закони: дотримується посту, віддає десятину. Митар же, мірилом праведності якого служив Бог, відчував свою гріховність, розумів, що йому не залишається нічого іншого, як вимолювати в Отця Небесного прощення. Пор.: *Відповідно, усе "модерне москвофільство" з усіма його наслідками – це не що інше, як низка байок, заснованих на випадковому матеріалі, почасти перекрученому, почасти перетолкованому... Що це так, Д. Донцов міг би знайти тому докази, не порпаючись у "міщанській пресі", а зараз-таки коло себе, і йому менше може, ніж кому іншому, до лиця ота пишна поза: "Дякую тобі, Боже, за те, що я не такий, як отой митар* (С. Єфремов).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. На підставі аналізу філософських, психолого-педагогічних, лінгводидактичних досліджень науковців з'ясовано, що в навчанні української мови чільне місце мають посісти духовні цінності, завдяки яким формується духовний світ особистості, світоглядні позиції, стверджуються загальнолюдські якості тощо. Узято до уваги біблійні тексти як основу утвердження ціннісних орієнтирів в освітньому процесі.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в розробленні методики навчання української мови на ґрунті біблійних текстів як таких, що формують гармонійно розвинену духовно багату особистість.

Література

1. Бакум З. П. Формування соціолінгвістичної компетентності іноземних студентів засобами біблійної фразеології. *Американські та британські студії : мовознавство літературознавство, міжкультурна комунікація* : зб. наук. праць. Київ : Талком, 2015. С. 194–200.

2. Бачище Ю. Про світську освіту та біблійні цінності. URL : <http://forumeast.eu/ua/novosti/o-svetkskom-obrazovanii-i-bibleyskikh-tsennostiakh-smi> (дата звернення 11. 11. 2018).

3. Біблія на українській мові. Переклад Іванка Огієнка. URL : <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/index.html> (дата звернення 15. 09. 2018).

4. Боришевський М. Й. Духовність в особистісних вимірах. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2008. Т. X. Ч. 4. С. 61–69.

5. Буслаев Ф. И. Преподавание отечественного языка: учеб. пособие / сост. И. Ф. Протченко. Москва : Просвещение, 1985. 324 с.

6. Виховання духовності особистості : навч.-методич. посіб. / за заг. ред. М. Й. Боришевського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.

7. Гнот С. Євангельське наповнення освіти як домінуючий аспект формування здоров'я особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2014. № 2. С. 54–57.

8. Энциклика “Вера и разум” (FIDESEFRATO) святейшого Папы Римского Иоанна Павла II. Москва : Из-во Францисканцев, 1999. 148 с.

9. Колоїз Ж. В., Бакум З. П. Слово Благості : словник-довідник фразем біблійного походження. Кривий Ріг : Вид-во “І. В. І.”, 2002. 195 с.

10. Коменський Я. А. Велика дидактика. Москва : Уч. пед. издат, 1955. 252 с.

11. Корчак Я. О религии. URL : https://www.google.com.ua/search?rlz=1C1KMZB_enUA696UA696&ei=9DnoW9i7ClqjsgHzvpfIAQ&q (дата звернення 10. 09. 2018).

12. Охрімчук Р. М. Духовність. *Енциклопедія освіти*. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 244–245.
13. Савчин М. Духовний потенціал людини : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 508 с.
14. Слободчиков В. И. Реальность субъективного духа. *Психология личности в трудах отечественных психологов*. Санкт-Петербург : Издательство “Питер”, 2000. С. 380–395.
15. Терещенко Ю. Віра як світоглядний креатив життєдіяльності людини. *Філософія освіти*. 2006. 3 (5). С. 216–227.
16. Українська мова. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх закладів. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення 11. 10. 2018).
17. Флоренская Т. А. Диалог как метод психологии консультирования (духовно ориентированный подход). *Психологический журнал*. 1994. Т. 15. № 5. С. 44–55.
18. Шахмагов А. А. К вопросу об историческом преподавании русского языка в средних учебных заведениях. *Труды I съезда преподавателей русского языка*. Санкт-Петербург, 1904. С. 421–424.

References

1. Bakum Z. P. Formuvannia sotsiolinhvistychnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv zasobamy bibliinoi frazeolohii [Foreign students' socio-cultural competence development by means of biblical phraseology]. *Amerykanski ta brytanski studii : movoznavstvo literaturoznavstvo, mizhkulturna komunikatsiia* : zb. nauk. prats. Kyiv : Talkom, 2015. P. 194–200.
2. Bachyshche Yu. Pro svitsku osvitu ta bibliini tsinnosti [About unreligious education and biblical values]. URL : <http://forumeast.eu/ua/novosti/o-svetskom-obrazovanii-i-bibleyskikh-tsennostyakh-smi> (accessed 11 November 2018).
3. Bibliia na ukrainskii movi. Preklad Ivanka Ohienka [The Ukrainian version of the Bible. Translated by Ivan Ohienko]. URL : <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/index.html> (accessed 15 September 2018).
4. Boryshevskiy M. Y. Dukhovnist v osobystisnykh vymirakh. [Spirituality in personal measurement]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii* : zb. nauk. prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka. Kyiv, 2008. T. Kh. Ch. 4. P. 61–69.
5. Buslaev F. Y. Prepodavanie otechestvennogo yazyka [Native language teaching] : ucheb. posobie / sost. Y. F. Protchenko. Moskva : Prosveshchenye, 1985. 324 p.
6. Vykhovannia dukhovnosti osobystosti : navch.-metodych. posib. / za zah. red. M. Y. Boryshevskoho [Spirituality development of personality]. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2013. 104 p.
7. Hnot S. Yevanhelske napovnennia osvity yak dominantnyi aspekt formuvannia zdorovia osobystosti [The evangelic content of education as the dominant of the individual health' formation]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 2014. № 2. P. 54–57.

8. Entsyklyka “Vera u razum” (FIDESEFRATO) sviateisheho Papy Rimskoho Yoanna Pavla II [Encyclic “Faith and Reasons” (FIDESEFRATO) by Pope John Paul II]. Moskva : Yz-vo Frantsyskantsev, 1999. 148 p.

9. Koloiz Zh. V., Bakum Z. P. Slovo Blahovisti [The world of Gospel] : slovnyk-dovidnyk frazem bibliinoho pokhodzhennia. Kryvyi Rih : Vyd-vo “I. V. I.”, 2002. 195 p.

10. Komenskyi Ya. A. Velyka dydaktyka [The great didactic]. Moskva : uch. ped. izdat, 1955. 252 p.

11. Korchak Ya. O relihii [About religion]. URL : https://www.google.com.ua/search?rlz=1C1KMZB_enUA696UA696&ei=9DnoW9i7ClqjsgHzvpfIAQ&q (accessed 10 September 2018).

12. Okhrimchuk R. M. Dukhovnist [Spirituality]. Entsyklopediia osvity. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. P. 244–245.

13. Savchyn M. Dukhovnyi potentsial liudyny [Spiritual potential of a human] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2010. 508 p.

14. Slobodchikov V. Y. Realnost subektivnoho dukha [Reality of subjective spirit]. Psikhohohiia lichnosti v trudakh otechestvennykh psikhologov. Sankt-Peterburh : Izdatelstvo “Piter”, 2000. P. 380–395.

15. Tereshchenko Yu. Vira yak svitohliadnyi kreatyv zhyttiediialnosti liudyny [Faith as an ideological creativity of human activity]. Filosofiia osvity, 2006. 3 (5). P. 216–227.

16. Ukrainska mova. 5–9 klasy. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh zakladiv [The Ukrainian language. 5–9 classes. Program for educational institutions]. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (accessed 11 October 2018).

17. Florenskaia T. A. Dialoh kak metod psikhohohii konsultirovaniia (dukhovno orientyrovannyi podkhod) [Dialogue as a method of consulting psychology (spiritual-based approach)]. Psikhohohycheskyi zhurnal, 1994. T. 15. № 5. P. 44–55.

18. Shakhmatov A. A. K voprosu ob istoricheskom prepodavanii russkoho yazyka v srednikh uchebnykh zavedeniakh [On the issue of historical teaching of the Russian language at secondary educational institutions]. Trudy I sezda prepodavatelei russkoho yazyka. Sankt-Peterburh, 1904. P. 421–424.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2018 р.

Прийнята до друку 15.11. 2018 р.